

Koncepti budućnosti u Kur'anu

Mirza Sarajkić

Sažetak

Kur'an, kao trajni duhovni i intelektualni vodič, pruža duboke uvide u konceptualizaciju budućnosti, nadilazeći konvencionalne teološke interpretacije. Ovaj rad ispituje kur'anske vizije sutrašnjice kroz prizmu studija budućnosti, naglašavajući pluralističke i transformativne scenarije, moć kur'anskih naracija i (re)konceptualizaciju ideje promjene. Analizom eshatoloških dimenzija i pragmatičnih smjernica za etičke i poželjne budućnosti, rad otkriva ulogu Kur'ana kao dinamičnog okvira za viziju pravedne i poželjne budućnosti. Naglašava se kur'ansko poticanje ljudske odgovornosti, proaktivnog djelovanja i prilagodljivosti u raznim okolnostima, što ga pozicionira kao temeljni tekst za razmišljanje i djelovanje usmjereno ka budućnosti.

Ključne riječi: Kur'an, tefsir, studije budućnosti, narativ, scenarij, polilog, transformacija, odgovornost

Kur'anski tekst je po svom ishodištu riznica vizija usmjerenih ka budućnosti koja nudi slojevite predodžbe potencijalnih ljudskih sudbina. Ove projekcije obuhvataju opise konačnih egzistencijalnih razina (metafore o Džennetu i Džehennemu, koje oslikavaju prirodu i stanje njihovih stanovnika) do konceptualizacije ahireta kao etičkog *eidosa*. Perspektiva budućnosti utkana je u samu strukturu Kur'ana kroz pripovijesti o ključnim (hijero)povijesnim trenucima do eksplicitnih uputa koje nalažu sistematičan angažman vezan za budućnost.

Historijski posmatrano, kur'anska egzegeza rijetko je izriječkom ukazivala na koncepte budućnosti koji prožimaju Tekst, najčešće usljed ukorijenjenih interpretativnih okvira koji su dominirali stoljećima. Prevladavajuće egzegetske tradicije ograničile su ključne kur'anske pojmove – posebno one povezane s

budućnošću – na fiksna značenja, često zanemarujući alternativna tumačenja koja bi mogla otkriti suptilne uvide o konceptima budućnosti. Međutim, ako Kur'anu pristupimo kroz prizmu studija budućnosti,¹ možemo ga otkriti i kao naročitu „knjigu o budućnostima” ili, znakovitije, „knjigu budućnosti” *par excellence*, koja nam ukazuje na veliki broj mogućih scenarija budućnosti.

Muslimani razumiju da je objava Kur'ana imala za cilj transformaciju nesavršenog sadašnjeg vremena – ere poslanstva Muhammeda, a.s., te je čovječanstvo povelala prema pravednijim i boljim sutrašnjicama. U kur'anskom jeziku, tekst se opisuje kao *hudā* (Božansko Uputstvo) i *nur* (duhovno svjetlo), posebno za one koji su svjesni (*muttaqīn*) svojih ličnih, ali i kolektivnih budućnosti (2: 3, 16: 54, 45: 11, 20: 123). Abdel Haleem, naprimjer, smatra da je „temeljni cilj Kur'ana da uputi” (2: 2 i 17: 9–10) te da je budućnost jedan od centralnih prostora prema kojima Objava predano reorijentira čitatelje metodama *targība* i *terhibā*.²

Zanimljivo je da Kur'an za navedene termine upotrebljava oblike množine (68: 52, 12: 104, 21: 107), što konotira s naglašavanjem pluranih budućnosti unutar futuroloških istraživanja.³ Teološki gledano, čak i u tradicionalnim pristupima, Kur'an predstavlja budućnost kao pluralnu, a ne singularnu. Kur'an upućuje „vjernike” prema *ahiretu*, u kojeg se treba „čvrsto vjerovati” (2: 4). Ahiret se generalno poima kao krajnja budućnost, „onaj ili drugi svijet”, odnosno transcendentna stvarnost, konačno prebivalište i „novi početak”.⁴ Koncept ahireta

1 Studije budućnosti predstavljaju interdisciplinarno područje koje sistematski istražuje moguće, vjerovatne i poželjne budućnosti. Sardar naglašava da su studije budućnosti sistematski, ali posve otvoren način istraživanja, a ne fiksna disciplina. Studije budućnosti nude metode za analizu trendova, neizvjesnosti i alternativnih scenarija kako bi pružila sredstva navigacije kroz trajno promjenjive horizonte sutrašnjica. Među najznačajnijim autorima u ovom području su Jim Dator, poznat po istraživanju alternativnih budućnosti i scenarija upravljanja (*Advancing Futures: Futures Studies in Higher Education*), Alvin Toffler, koji se fokusirao na tehnološke i društvene trendove (*Future Shock, The Third Wave*), Ziauddin Sardar, pionir kritičke analize studija budućnosti, koji snažno zagovara “pismenost o budućnosti”, uključivanja različitih kulturnih perspektiva te naglašava važnost pluralizma i dekolonizacije u osmišljavanju scenarija budućnosti (*Rescuing All Our Futures: The Future of Futures Studies* i *Future: All That Matters*), Sohail Inayatullah, tvorac kritičkih i participativnih pristupa budućnosti, poput metoda „kazualne slojevite analize” (*Six Pillars: Futures Thinking for Transforming* i *Questioning the Future, The CLA Reader*), Richard A. Slaughter (*The Knowledge Base of Futures Studies*), Wendella Bella (*Foundations of Futures Studies: Human Science for a New Era*), Eleonore Barbieri Masini (*Why Futures Studies?*) i drugi.

2 Muhammad Abdel Haleem, *Exploring the Qur'an: Context and Impact* (London, UK: I. B. Tauris), str. 169-170.

3 “Kada sistematski istražujemo i proučavamo budućnost, zapravo ne proučavamo ‘budućnost’ u jednini, već budućnosti u množini, s posebnim naglaskom na pluralitet. Pojam ‘budućnost’ u jednini usmjerava našu pažnju na samo jednu mogućnost budućnosti, što nosi ozbiljne političke implikacije i konceptualno biva prilično ograničeno. Nasuprot tome, pluralizacija pojma budućnosti, kako to navodi Svjetska federacija za studije budućnosti (*World Futures Studies Federation*), ‘otvara prostor za zamišljanje i kreiranje alternativnih i poželjnih budućnosti’. Prema tome, područje istraživanja koje se kritički bavi proučavanjem budućnosti najprikladnije je opisati terminom *studije budućnosti* (*futures studies*), pri čemu naziv naglašava kako pluralnost samih budućnosti tako i pluralnost pristupa njihovom istraživanju.” Ziauddin Sardar, *Future: All That Matters* (UK: McGraw-Hill Education, 2014), str. 12.

4 Abdulatif Jusuf (ur.), *Zubdetul mefredat: muhtesarul mufredati fi garibil Kur'ani lil-Isfahani* (Bejrut: Darul mearife, 1998), str. 21.

prožima cjelokupan islamski svjetonazor. U skladu s tim, ljudski se život promatra kao prilika za ustrajno etičko djelovanje i nesebičan doprinos svekolikoj dobrobiti. Takve osobe čekaju blažene budućnosti (*džennāt*). Nasuprot tome, ahiret će biti „pakleno mjesto” (42: 7) svim onima koji budu širili nasilje i moralno degradirali svoje društvo. Stoga je kur'anska perspektiva o sutrašnjici inherentno pluralna.

Brojni kur'anski ajeti naglašavaju relevantnost i imperativ promišljanja budućnosti, potvrđujući ulogu Kur'ana ne samo kao duhovnog smjerokaza već i kao paradigme za oblikovanje pravednih i smislenih budućnosti. To mnoštvo uputnica o konceptima budućnosti možemo promatrati kroz dvije temeljne dimenzije:

Eshatološka dimenzija (*'ālam al-gayb*): Ova razina odnosi se na ideje o novom svijetu nakon ovozemaljske egzistencije, Sudnji dan, obećane buduće stvarnosti te transcendentalna stanja u takvoj stvarnosti. Brojne kur'anske metafore ukazuju na ovu dimenziju. Iako je u muslimanskoj misli prisutno vjerovanje da su sudbine pojedinaca u Džennetu ili Džehennemu već unaprijed određene, u ovom radu se nećemo baviti tim dogmama. Nasuprot ovim kozmičkim predodžbama, interpretativnoj perspektivi studija budućnosti mnogo je prikladnije kur'ansko poticanje ljudske odgovornosti u postizanju te širenju pravde i istine (*el-balāg*), dok (krajnji) sud (*el-hisāb*) ostaje isključivo u Božijoj vlasti: *Tvoje je samo da dostaviš poruku; a Konačan Sud je naš* (13: 40).

Egzistencijalna dimenzija (*al-abirah*): Ova dimenzija odnosi se na načine kako ideal *ahireta* kao konačne budućnosti (ili Budućnosti s velikim početnim slovom) prožima ljudski život i djelovanje. Koncept *ahireta* – neizbježnog i posljednjeg odredišta – nadahnjuje vjernika da ovu ultimativnu viziju integriše u sve svoje egzistencijalne planove i djelovanja. Ukratko, do (metafizičke) Budućnosti neminovno se dopijeva preko niza egzistencijalnih budućnosti koje se odvijaju unutar vremenskih granica ovog svijeta. Ishodi egzistencijalnih budućnosti neodvojivo su povezani s položajem pojedinca na ahiretu, pritom, kao što Fazlur Rahman pronicljivo primjećuje: „Čini se da je Kur'an definitivno optimističan spram budućnosti, dok je više sumoran prema prošlosti.”⁵ Naime, evidentno je da Kur'an na brojnim mjestima poziva vjernike da se pripreme za razne promjene, bilo političke, ekološke ili društvene naravi. Život se sam po sebi prikazuje kao „projekat budućnosti” (*sa'y* i *kadh*). Kroz sure poput ar-Rum i an-Nasr, Kur'an pruža konkretne smjernice te ukazuje na principe ponašanja u iščekivanju različitih budućnosti.

Osim ovih ključnih dimenzija, brojni kur'anski ajeti podstiču aktivno promišljanje usmjereno ka budućnosti. Neki ajeti podržavaju vizionarsko razmišljanje i anticipaciju (*al-basira*), nudeći alternativne scenarije kao refleksivne

5 Fazlur Rahman, *Glavne teme Kur'ana*, prijevod s engleskog Enes Karić (CNS – El-Kalem, Sarajevo, 2011), str. 115.

vježbe. Pored toga, određeni ajeti utjelovljuju principe slične metodi „povratnog planiranja” (*backcasting*) – metodu studija budućnosti koja počinje od određene zamišljene budućnosti i retrospektivno mapira politike i akcije potrebne za njeno ostvarenje. Kroz inspirativne projekcije, ovi ajeti implicitno potiču stratešku orijentaciju ka poželjnim ili idealnim budućnostima.

Ovaj je rad skroman pokušaj promišljanja tek nekih aspekata budućnosti unutar kur’anskoga univerzuma.

Najprije kazivanja o budućnosti

... kazuj im priče kako bi razmišljali. (7: 176)

Prva (integralna) naracija koju susrećemo u Kur’anu jeste priča o budućnosti. Ta inicijalna kur’anska pripovijest kazuje nam o razgovoru između Boga i meleka na pragu stvaranja čovječanstva, u kojem se otkriva božanski plan usmjeren prema budućim horizontima. Ovaj dijalog, vođen na samom početku ljudske povijesti, otkriva fundamentalnu vrijednost pojma budućnosti. Riječ je o priči o stvaranju ljudskog roda, koja započinje Gospodarovim najavama ključnog čina budućnosti (2: 30–33):

A kada Gospodar tvoj reče melekima: ”Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!” – oni rekoše: ”Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv proljevati? A mi Tebe veličamo i hvalimo i, kako Tebi dolikuje, štujemo.” On reče: ”Ja znam ono što vi ne znate.” I pouči On Adema nazivima svih stvari, a onda ih predoči melekima i reče: ”Kažite Mi nazive njihove, ako istinu govorite!” ”Hvaljen neka si” – rekoše oni – ”mi znamo samo ono čemu si nas Ti poučio; Ti si Sveznajući i Mudri.” ”O Ademe” – reče On – ”kaži im ti nazive njihove!” I kad im on kaza nazive njihove, Allah reče: ”Zar vam nisam rekao da samo Ja znam tajne nebesa i Zemlje i da samo Ja znam ono što javno činite i ono što krijete!”

Na samom početku priče o stvaranju čovjeka susrećemo se s raspravom o budućnosti. Gospodar otkriva svoj plan da stvori novo biće koje će doslovno naslijediti Zemlju, dok će u simboličkom smislu to biće imati ulogu Božijeg predstavnika. Ilustrativno je kako sažeti kur’anski izraz dočarava ovu važnu epizodu u religijskoj povijesti stvaranja. Gospodar u vrlo prisnom tonu otkriva budućni plan melekima, predstavljajući ga kroz otvoreni dijalog, u kojem učesnici slobodno sudjeluju. Potom, meleki izražavaju određenu nelagodu u vezi s novim bićem. Ovdje se naracija o budućnosti intenzivira. Prvo, Bog govori o budućnosti, zatim meleki pokazuju da „znaju” nešto o toj budućnosti te započinju

diskusiju o odluci. Mnogi komentatori Kur'ana usredsređuju se na objašnjanje da su meleki mogli posjedovati znanje o ljudskom potencijalu. Zanimljivo je pak da rijetki osvjetljavaju znakovitu činjenicu da sam Bog inicira raspravu o budućnosti, otvarajući prostor za zajedničko istraživanje izuzetno značajne teme, a to je budućnost. Tradicionalni tefsiri ističu odnos meleka prema nevidljivom (*gajb*), sugerirajući kako im je Bog prethodno ukazao na potencijal čovjekovog (ne)djela. Međutim, kur'anski tekst ovdje otkriva viziju budućnosti u kojoj se promišlja uloga čovječanstva unutar šireg kozmičkog plana. Naime, rasprava o karakteristikama budućeg ponašanja novog bića, čovjeka, nastavlja se i proširuje s uvođenjem Adema na kur'ansku scenu. Prvi čovjek otkriva vrhunski dar kojim ga je Bog odlikovao, a to je sposobnost imenovanja, odnosno znanje o pojmovima. Ova intelektualna sposobnost imenovanja, stvaranja, inoviranja i unapređivanja svijeta označava ključnu ljudsku ulogu u kosmosu. Kada Adem demonstrira svoje znanje (*I kad im on kaza nazive njihove*), meleki „postaju svjesni” da čovjekova sposobnost stvaranja i razumijevanja nadilazi svaki potencijal za nanošenje štete (*izazivanje razaranja i prolijevanje krvi*).

Al-Nasafi u svom tefsiru *Madarik al-tanzil wa haqaiq al-ta'vil* navodi da je znanje (*al-fawa'id al-ilmiyya*)⁶ istaknuta osobina ljudi, koji su u prvom kur'anskom kazivanju predstavljeni kao bića budućnosti. Prema njemu, suštinska uloga novog bića u svemiru jeste istraživati, spoznavati i imenovati/komunicirati. S druge strane, al-Zamahšari ističe da je Božiji podsticaj navedene diskusije o budućnosti, između ostalog, usmjeren na „spoznavanje mudrosti o budućim namjesnicima čak i prije nego što budu stvoreni”.⁷

Temeljno pitanje u kur'anskoj naraciji, odnosno praiskonskoj drami našega svijeta, vezano je za modalitete čovjekove budućnosti. Navedeni nebeski diskurs o budućnostima uključuje Stvoritelja, Njegova bića od svjetlosti, meleke, i, konačno, čovječanstvo u liku Adema, a. s. Riječ je, dakle, o nečemu što prevazilazi okvire pukog dijaloga. Bog najavljuje svoju namjeru da stvori novo biće, meleki izražavaju zabrinutost o anticipiranoj budućnosti, dok Adem demonstrira duboko umijeće imenovanja, čime dekonstruiše negativni potencijal na koji su meleki prvotno ukazivali. Razgovor postaje mnogostruk i naglašeno dinamičan, a kada govorimo o „višestrukim logikama, govorima i egzistencijama”, onda je riječ o polilogu, kako to definira Julija Kristeva.⁸ Ovaj je pojam ključan i u studijama budućnosti jer „kreiraju nove fizičke i mentalne prostore ispunjene raznolikošću,

6 Dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=17&tSoraNo=2&tAyahNo=30&tDisplay=yes&Page=3&Size=1&LanguageId=1>. pristupljeno 12. 9. 2024.

7 Dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=2&tSoraNo=2&tAyahNo=30&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. pristupljeno 20. 8. 2024.

8 Julia Kristeva, *Polylogue* (Paris: Seuil, 1977), str. 17.

pluralizmom i suprotstavljenim stavovima, ali istovremeno duboko posvećene uključivanju drugih u proces stvaranja i dijeljenja informacija i znanja”.⁹

U navedenoj „razmjeni stavova” o budućnosti čovječanstva susrećemo najmanje tri kontrastna scenarija budućnosti: *kreativni* (Božija odluka o stvaranju), *destruktivni* (meleki prepoznaju ljudsku sposobnost za nanošenje štete) i *performativni* (Ademova demonstracija znanja). Usložnjeni pripovijedni okvir najavljuje zaplet koji se nazire unutar praiskonske priče. U tom smislu, Ismail Haqqi, klasični mufesir sufijske provenijencije, ističe da je otvorena i poliperspektivna diskusija (polilog kao *al-mushawara*) jedna od najvažnijih pouka u priči o stvaranju prvog čovjeka. Haqqi to definiše kao *ta’lim al-mušawara qabl an yuqaddimu ‘alayha*¹⁰ ili „pouku o zajedničkom savjetovanju prije nego što se pređe na realizaciju budućih planova”. Nadalje, u tumačenju fenomena *mušavare* u ajetu o stvaranju Adema, a. s., Haqqi citira odlomak iz Rumijijeve *Mesnevi*e. Ova intertekstualna poveznica aludira i na Rumijevu svijest o važnosti poliperspektivnosti u promišljanju o budućnosti.

Kur’anska pripovijest dalje se razvija, zadržavajući budućnost kao svoj središnji motiv. Nakon što Adem demonstrira svoje znanje, Bog naređuje melekima da mu iskažu poštovanje – što je naredba kojoj se pokoravaju svi osim šejtana. Priča o šejtanovoj prkosnosti i drskosti dobro je dokumentovana u tefsirskoj literaturi. Međutim, izostavljen je ili zanemaren jedan ključan detalj. Riječ je o činjenici da pojava Iblisa produbljuje narativ o budućnostima. Uvođenje šejtana nudi dodatnu perspektivu diskursa o budućnosti, usložnjava uspostavljeni polilog te naglašava mnoštvo potencijalnih puteva i etičkih dimenzija koje će oblikovati čovjekov budući hod kroz svijet kao što vidimo u suri Bedemi (7: 11–17).

Mi smo Adema stvorili i onda mu oblik dali, a poslije melekima rekli: ”Poklonite mu se!” – i oni su se poklonili, osim Iblisa, on se nije htio pokloniti. ”Zašto se nisi poklonio kad sam ti naredio?” – upita On. – ”Ja sam bolji od njega; mene si od vatre stvorio, a njega od ilovače” – odgovori on. ”E onda izlazi iz Dženneta” – reče On – ”ne priliči ti da u njemu prkosiš; izlazi, ti si, zaista, od onih prezrenih!” ”Daj mi vremena do Dana njihova oživljenja!” – zamoli on. ”Daje ti se vremena!” – reče On. ”E zato što si odredio pa sam u zabludu pao” – reče – ”kunem se da ću ih na Tvom Pravom putu presretati, pa ću im sprijeda, i straga, i zdesna i slijeva prilaziti, i Ti ćeš ustanoviti da većina njih neće zahvalna biti!”

Iblis stupa na pozornicu praiskonska osporavajući božansku viziju budućnosti, odnosno neprihvatanjem čovjeka kao budućeg namjesnika na zemlji. Umjesto toga, nudi alternativnu viziju u kojoj sebe postavlja u središte svekolikog značaja:

9 Dostupno na: <https://ziauddinsardar.com/latest/polylogues-connecting-minds-create-future>.

10 Dostupno na: <https://www.altafisir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=36&tSoraNo=2&tAyahNo=30&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. pristupljeno 7. 7. 2024.

Ja sam bolji od njega: Mene si stvorio od vatre, a njega od ilovače. Ova arogantna i narcisoidna vizija budućnosti uzrokuje Božiji prijekor i osudu. Ipak, Iblis ostaje nepokolebljiv u svojoj potrazi za „boljom budućnošću” prema vlastitim pravilima. Zbog toga on traži da mu kazna bude odgođena, u čemu na kraju uspijeva. Kada mu je podarena odgoda, Iblis otkriva svoju vlastitu viziju budućnosti – viziju usmjerenu protiv čovječanstva, bića obdarenog znanjem i sposobnošću imenovanja odnosno oblikovanja svijeta.

U svojoj viziji budućnosti, Iblis prezentira svoju strategiju, iznosi scenarije i čak identifikuje ”geografiju” svojih poteza, oblikujući detaljan plan usmjeren na podrivanje čovječanstva. Dakle, dio pripovijesti u kojem se u nebeski polilog uključuje „pali anđeo” ne prikazuje Iblisa samo kao prkosnu figuru, već i kao arhitektu alternativne, neprijateljske budućnosti, čime se intenzivira kosmička dijalektika sukobljenih diskursa budućnosti unutar kur'anske vizije. Kako al-Tabari u svom tefsiru *Džami' al-bayan 'an táwil al-Qur'an* navodi, Iblisovi scenariji budućnosti za čovjeka uključuju razne „prepreke, obmane i zablude”.¹¹ Ibn Kesir pak u djelu *Tafsir al-Qur'an al-Azim* tvrdi da Iblisova vizija budućnosti podrazumijeva plan prema kojem čovjek treba odustati od aktivne borbe za promjenu, hidžru i druge akcije koje osiguravaju njegovu preferiranu budućnost (Iblisobe riječi: *Kunem se da ću ih na Tvom Pravom putu presretati*).¹²

Iblis otkriva svoju namjeru da se konfrontira s čovječanstvom iz svih mogućih pravaca (*sprijeda, straga, s desne i s lijeve strane*). Ključna meta njegovog budućeg utjecaja krije se u moralnoj korupciji. Nečastivi nastoji da nezahvalnost (*kufr*) postane dominantna odlika čovjeka, a ne nastojanje da ostvari svoj božanski potencijal (*ruh*) i oslobodi svoje urođene sposobnosti (*tasmiyya*). Kur'an opisuje različite metode putem kojih će Iblis sprovesti svoju agendu budućnosti. Pritom, on obznanjuje nepokolebljivu predanost da ostvari svoju viziju budućnosti te skoro potpuno ostvari moralnu propast čovječanstva: (...) *Ja ću njima na Zemlji poroke lijepim predstaviti i potruditi ću se da ih sve zavedem, osim među njima Tvojih robova iskrenih* (15: 39, 40).

Analizirana pripovijest dostiže svoj vrhunac kada Iblis detaljno otkrije svoju viziju budućnosti. Potom polilog prestaje i zavjese se spuštaju na scenu praiskona. Ovako se okončava prva kur'anska priča usredotočena na budućnosti. Ona je otkrila arhetipski kosmički sukob koji pred čovječanstvo postavlja različite putove budućnosti i egzistencijalne izbora.

Analizirana pripovijest naglašava nekoliko ključnih elemenata: budućnost kao dominantnu temu, intrinzičnu povezanost između promišljanja usmjerelog

11 Dostupno na: <https://www.altafisir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=1&tSoraNo=7&tAyahNo=16&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 11. 8. 2024.

12 Dostupno na: <https://www.altafisir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=7&tSoraNo=7&tAyahNo=16&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 2. 9. 2024.

na budućnost i znanja (*ilm*), značaj poliloga kroz pluralističke i otvorene diskurse te, konačno, istraživanje raznovrsnih scenarija i alternativnih budućnosti – čak i kada je riječ o arhetipskim neprijateljima. Unutar kur'anske egzegeze široko je prihvaćeno mišljenje da svaki detalj u Tekstu sadrži značajnu vrijednost. U tom kontekstu, ako prva kur'anska priča koja govori o genezi čovječanstva naglašeno stavlja budućnost u prvi plan, moramo se zapitati: Zar to ne implicira suštinsku ulogu vizija budućnosti u temeljnim narativima čovjeka/vjernika i njegove zajednice?

Štaviše, ovaj naglasak na budućnosti nije ograničen samo na jednu priču. Kur'an se opetovano bavi alternativnim budućnostima čovječanstva, što se ilustrira ajetima koji predviđaju potencijalno nova bića u suri Stvoritelj (35: 15–17):

O ljudi, vi ste siromasi, vi trebate Allaha, a Allah je nezavisan i hvale dostojan. Ako hoće, uklonit će vas i nova stvorenja dovesti, to Allahu nije teško.

Ukazivanje na moguće budućnosti predstavlja paradigmu u kojoj su promišljanje o sutrašnjici i potencijalnim odredištima ljudske sudbine neodvojivi od kur'anskog učenja.

Evo još jednog primjera iz sure Ibrahim (14: 19–20):

Zar ne vidiš da je Allah mudro nebesa i Zemlju stvorio? Ako htjedne, vas će udaljiti i nova stvorenja dovesti; to Allahu nije teško.

Nadalje, u Kur'anu postoji cijela sura potpuno posvećena budućnosti pod nazivom Ono što dolazi (*al-Wāqī'a*), koja postavlja veoma intrigantno pitanje (56: 60–62):

Mi određujemo kada će ko od vas umrijeti, i niko nas ne može spriječiti da likove vaše izmijenimo i da vas iznova u likovima koje vi ne poznajete stvorimo. Poznato vam je kako ste prvi put stvoreni, pa zašto se ne urazumite?

Kur'an nas suptilno izaziva da nadilazimo površna razumijevanja te nadahnjuje na dublja promišljanja i, kao konačni tekst o budućnostima, Kur'an nas poziva na razvijanje širokih scenarija i vizija budućnosti, podstičući propitivanja bližih i daljih obzorja našega svijeta. Sve to dodatno je osnaženo brojnim scenarijima unutar samog Kur'ana, od kojih je svaki pomno konstruiran kako bi inspirirao sistematski i detaljan angažman oko potencijalnih budućnosti. Sura Mjesec ponavlja ovaj poziv u četiri ajeta (54: 17, 22, 32, 40), izjavljujući da je Kur'an „učinjen lahkim za razumijevanje” i znakovito propituje: *Pa ima li ikoga ko bi pouku primio?!*

Da bi se Kur'an razumio duboko i smisleno, potrebno je obratiti posebnu pažnju na njegove nijansirane, jezgrovite scenarije, koji djeluju kao snažna metoda za vizioniranje alternativnih budućnosti i promišljanje etičkih i egzistencijalnih puteva dostupnih čovječanstvu.

Scenariji: pokretačke snage kur'anske imaginacije

Reci: "Šta mislite, ako je Kur'an od Allaha, a vi u njega
nećete da vjerujete – ko je onda u većoj zabludi od onoga
koji je u protivrječu dalekom od istine?"
(41: 52)

Kur'anski ajeti funkcioniraju kao putokazi okviri za vjernike dajući im sposobnost orijentacije u svakodnevnim izazovima. Kao što je kazano, brojni ajeti nude raznovrsne opise mogućih budućnosti u bližoj ili daljoj vremenskoj perspektivi. Takvi opisi općenito se nazivaju scenarijem. To je još jedan ključan pojam u polju studija budućnosti. Godet smatra da je scenarij „deskripcija neke buduće situacije”¹³, dok je za Steinmüllera to “analitički instrument i *kolektivni proces učenja*”.¹⁴ Sardar opisuje scenarije kao „pretpostavljene slijedove budućih razvoja događaja” ili „kratke priče o mogućnostima budućnosti”.¹⁵ Masini pak primjećuje da su scenariji u suštini „neka vrsta pokušaja da se počne boriti sa složenostima dinamičnih promjena, odnosno visokih razmjera neizvjesnosti”.¹⁶

Kur'anski scenariji nerijetko su vezani za životne situacije raznih poslanika i drugih uzornih ličnosti. S druge strane postoje i scenariji koji imaju trajni karakter, neograničeni bilo kojim specifičnim vremenskim kontekstom. U Kur'anu ovi scenariji usmjereni na budućnost često počinju izrazom *možda (asā)*, označavajući potencijalnost i alternativne puteve. U ovom radu ilustrirat ćemo tek nekoliko primjera kur'anskih scenarija.

Prvi scenario proizlazi iz pripovijesti o Musau, jednoj od ključnih ličnosti u Kur'anu, i fokusira se na temu od izuzetnog značaja. Musaov narod, pogođen nevoljama i ugnjetavanjem, bio je prepušten osjećaju nemoći i nepromjenjivosti sudbine. Istovremeno se nisu odazivali Musaovom pozivu da povrate svoju slobodu, djelotvornost i dostojanstvo izjavljujući: *"Zlostavljani smo" – rekoše oni – "prije nego što si nam došao, a i nakon što si nam došao!"* (7: 129) U svome odgovoru, Musa preusmjerava fokus s njihove trenutne, nepovoljne situacije i poziva ih da zamisle buduće vrijeme, nudeći im „slike mogućih alternativnih budućnosti” (scenarije), što bi moglo promijeniti njihovu mentalnu i imaginativnu perspektivu. On im predstavlja viziju potencijalne budućnosti sljedećim riječima: *Možda će Gospodar vaš uništiti vašeg neprijatelja i učiniti vas namjesnicima na Zemlji, da bi vidio kako ćete postupati* (7: 129). Na ovaj način Musa potiče svoj narod da razmotri budućnosti izvan svojih neposrednih okolnosti, razvijajući

13 Michel Godet, *Scenarios and Strategic Management* (London: Butterworth, 1987), str. 21.

14 Roman Peperhove, Karlheinz Steinmüller i Hans-Liudger Dienel (ur.) *Envisioning Uncertain Futures Scenarios as a Tool in Security, Privacy and Mobility Research* (Wiesbaden: Springer, 2018), str. 33.

15 Sardar, *Future: All That Matters*, str. 72.

16 Eleonora Barbieri Masini, *Why Futures Studies?* (London: Grey Seal, 1994), str. 92.

svijest usmjerenu ka transformativnim mogućnostima i inicirajući proaktivno sudjelovanje u oblikovanju vremena koje dolazi.

Musa je u Kur'anu prikazan prvenstveno kao vizionar i pokretač transformativnih budućnosti. Ovu osobinu dijeli s drugim poslanicima i odabranim ličnostima u Kur'anu. U konkretnom primjeru on podstiče svoju zajednicu da ne percipira isključivo prijetnje u svojoj okolini, nego da aktivno traži i prepoznaje nove prilike. Prevazilazeći ograničenu i neposrednu perspektivu (*al-dunya*), Musa poziva na pogled usmjeren ka budućnosti, podstičući proaktivno djelovanje ka kolektivnoj viziji (*al-ahira*).

Navedni scenarij izuzetno je širok i dalekosežan. Zajednica u krizi nije samo pozvana da preusmjeri svoj fokus i zamisli poželjnu budućnost, već joj je upućeno dublje pitanje: „Jeste li spremni preuzeti odgovornosti i djelovanja koja će biti potrebna kada ta vizija bude ostvarena?“ Ovo pitanje odjekuje u završnom dijelu ajeta, u kojem se naglašava *da će Allah zasigurno posmatrati kako ćete postupati* (nakon pobjede ili ostvarenog cilja).

Kur'ansko naglašavanje scenarija budućnosti u ovom ajetu svakako bi trebalo motivirati (savremene) muslimanske zajednice na duboko (samo)propitivanje. Da li te zajednice posjeduju koherentnu viziju, strateške programe i primjenjive scenarije za strukturiranje društva općeg dobra? Kako će muslimanske zajednice ostvariti obavezu pravednog društva blagostanja (*hajrul umma*) ukoliko ili kada dostignu poziciju globalnog utjecaja u prilikama raširenog haosa i neizvjesnosti? Odgovore na navedena pitanja može artikulirati samo zajednica svjesna potencijalnih scenarija budućnosti, spremna na neočekivane promjene i u potpunosti posvećena ostvarivanju vizije univerzalne pravde.

Al-Zamahšari u svom djelu *al-Kaššaf* ističe optimistički potencijal ovog kur'anskog scenarija (*tasreeh bima ramaza ilayh min al-bashshara*). Štaviše, al-Zamahšari bilježi slučaj kada je Amr Ibn Ubejda proučio analizirani ajet drugom abasijskom halifi, al-Mansuru (714–775), pitajući ga da li je pripremio plan za ono što će učiniti nakon što stekne vlast.¹⁷ Nadalje, tumačeći ovaj ajet, al-Tabari naglašava pitanje „sistematske i pravovremene“ pripreme za buduće izazove upravljanja (*ma ta'malun ba'dahum min masaratikum*).¹⁸ S druge strane, al-Qurtubi navodi da jezička forma koja u ovom kontekstu sugerira scenarij (*asā*) nije samo puka vjerovatnoća ili mogućnost, već „obaveza (*vadžib*) koja obnavlja Božije obećanje (o slobodi Musaovog naroda)“.¹⁹ Ovaj andaluzijski učenjak, kroz scenarij poželjne budućnosti, otkriva refleksiju praiskonskog zakona o pravu na

17 Dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=2&tSoraNo=7&tAyahNo=129&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. pristupljeno 14. 7. 2024.

18 Dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=1&tSoraNo=7&tAyahNo=129&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. pristupljeno 3. 9. 2024.

19 Dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=5&tSoraNo=7&tAyahNo=129&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. pristupljeno 17. 9. 2024.

slobodu svih ljudi. Slično tome, al-Razi, oslanjajući se na al-Zužadža, ukazuje na ulogu ljudske proaktivnosti u budućim scenarijima (*ma yaq'a minhum*).²⁰

Navedeni citati klasičnih mufesira sugeriraju da promišljanje i projektovanje optimističkih scenarija budućnosti ima dodatne etičke i pragmatične vrijednosti osim puke pripremljenosti za nadolazeće izazove. U pitanju je snaga scenarija da stvara pozitivnu sliku o sebi. Samopoimanje je ključni doživljaj vlastitoga identiteta koji obuhvata percepciju sopstvenih sposobnosti, karakteristika ponašanja i društvenih uloga. Samopoimanje se ne odnosi samo na ove spoznaje, već i na njihovo vrednovanje, koje se izražava kroz samopoštovanje te određuje putove budućih odluka.²¹ Ovakvu percepcija slika o budućnosti Barbieri Masini definira kao „samomijenjajući scenarij“ koji, kako ova autorica objašnjava, „proizvodi posljedice koje mijenjaju stvarnost u kojoj djeluje“.²²

Scenariji koje Musa predstavlja svojoj zajednici mogu se klasifikovati kao *samoostvarujuć*, jer projiciraju snažnu orijentaciju ka uspjehu i ostvaruju „efekat unaprijed predloženog cilja“. Nasuprot tome, stav Musaove zajednice predstavlja primjer *samoporažavajućeg pristupa*, gdje njihova nespremnost za promišljanje (drugačije) budućnosti vodi do trenutnih i dalekosežnih negativnih posljedica. Ovaj poražavajući stav, koji proizlazi iz rigidnog pridržavanja privremenog i statičnog sadašnjeg trenutka (*al-dunya*), dostiže svoj vrhunac u drugoj epizodi iz Musaovog života. Riječ je o trenutku kada se Musao narod nalazi pred ostvarenjem dugo sanjanog cilja. To je dolazak u Svetu zemlju.

A kada Musa reče narodu svome: ”O narode moj, sjetite se Allahove blagodati prema vama kada je neke od vas vjerovjesnicima učinio, a mnoge kraljevima, i dao vam ono što nijednom narodu nije dao; o narode moj, uđite u Svetu zemlju, koju vam je Allah dodijelio, i ne uzmičite nazad, pa da se vratite izgubljeni (5: 20–21).

Međutim, Musao narod opet odustaje od borbe za svoju budućnost i lakomo izjavljuje: *O Musa, u njoj je nemilosrdan narod i mi u nju nećemo ući dok god oni iz nje ne iziđu; pa ako oni iz nje iziđu, mi ćemo onda, sigurno, ući* (5: 22). Asad minuciozno primjećuje da je, „prema većini mufessira (npr. Taberi, Zemahšeri, Rāzī) ‘kraljevstvo’ Izraelaca metaforička aluzija na njihovu slobodu i nezavisnost nakon njihovog egipatskog ropstva, pa je izraz ‘kralj’ ovdje ekvivalent za ‘slobodnog čovjeka koji je gospodar svojih poslova’ (Menar, VI, 323 i dalje) i može, prema

20 Dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=4&tSoraNo=7&tAyahNo=129&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. pristupljeno 22. 8. 2024.

21 Opširnije o temi slike o sebi i samopoimanja: Morris Rosenberg, *Conceiving the Self* (New York: Basic Books, 1979); M. S. Ryeng, J. Kroger i M. Martinussen, „Identity status and self-esteem: A meta-analysis“, *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 13:3 (2013), str. 201-213.

R. W. Tafarodi i W. B. Swann Jr., „Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: initial validation of a measure“, *Journal of Personality Assessment*, 65:2 (1995), str. 322–342.

22 Masini, *Why Future Studies*, str. 47.

tome, usvojiti bilo koji način života po svom izboru”.²³ Kulminacija defetizma Musaovog naroda ogleda se u njihovom konačnom stavu: *Idi ti i tvoj Gospodar i borite se, mi ćemo ovdje ostati* (5: 24).

U kontekstu ove analize, izraz Sveta zemlja korespondira s pojmom „preferirane budućnosti” kao ultimativnog odredišta i sukusa vlastitoga svjetonazora. Stav Musaovog naroda može se definirati kao *samoporažavajuća* percepcija budućnosti prema kojoj se ultimativni cilj/poželjna sutrašnjica radije ostavlja koloniziranom, dok se istovremeno odustaje od svake pomisli na proaktivno djelovanje. Pitanje budućnosti nerijetko je jednostavno: ili ćete se za nju izboriti ili će je neko drugi osvojiti/kolonizirati. U tom smislu, Sardar napominje kako „budućnost nije imuna na kolonizaciju. Iako nam srednjoročna budućnost nudi obilje alternativa, ona ostaje prostor sukoba. Pogledi na alternativne budućnosti jednako su raznoliki kao i samo čovječanstvo.”²⁴ Nažalost, većina stavova unutar današnje muslimanske zajednice tužno liči ponašanju Musaovog naroda, koji je često odabrao tragičnu sadašnjost umjesto suočavanja s izazovnim budućnostima. Odnos prema budućnosti, nekada i danas, najčešće predstavlja vododijelnica koja nas smješta u: porobljene ili oslobođioce.

Kur’an nudi barem dva dodatna scenarija slična prethodnom: *Reci: Možda je blizu nešto od onoga što želite ubrzati* (27: 72) i *Možda će Allah zaustaviti silu onih koji ne vjeruju* (4: 84). Ovi ajeti pozivaju vjernike da promišljaju o spektru potencijalnih budućnosti – nepredvidivih, poželjnih, neočekivanih, a ponekad i neslućenih. Pažljivo čitanje ovih ajeta otkriva složenu narativnu tehniku koja postavlja ključna pitanja za introspektivno razmišljanje. U prvom i trećem ajetu scenarij je djelomično naznačen, kao da Bog podstiče pitanja: Šta bi uslijedilo ako bi sve vaše želje i molitve bile uslišane bez vašeg aktivnog doprinosa? Jeste li zamislili kako biste upravljali ili utjecali na svijet? Jeste li razmotrili posljedice i pripremili se za budućnost koju priželjkujete? Slično, drugi ajet propituje: Šta ćete učiniti ako se „ono što priželjkujete” zaista ostvari? Jeste li spremni za taj ishod? Fraza „ono što priželjkujete” može označavati i optimistički i pesimistički scenarij, povoljan ili nepovoljan. Tako kur’anski tekst potiče promišljenu introspekciju, pozivajući vjernike da kritički preispitaju svoje težnje za budućnošću i pripreme se za čitav spektar mogućih ishoda.

Sada ću razmotriti jedan sasvim drugačiji kur’anski scenarij. Ovaj se scenarij odnosi na ekologiju, brigu čovjeka za Zemlju, klimatske promjene i planetarne

23 Muhammed Asad, *Poruka Kur’ana* (Sarajevo: IC El-Kalem, 2004), str. 142.

24 Sardar, *Future: All That Matters*, str. 23. O konceptu koloniziranih budućnosti pogledati još u: Ian G. R. Shaw i Marv Waterstone, *Wageless Life: A Manifesto for a Future beyond Capitalism* (The University of Minnesota Press, 2019); Jim Dator, “De-Colonizing The Future”, *Journal of Futures Studies*, 9:3 (February 2005), str. 93-104.

transformacije. Suvišno je govorito koliki je značaj ovih pitanja. U posljednjem ajetu sure al-Mulk (Vlast) istaknuto je:

Reci: Šta mislite, ako bi sva vaša voda nestala duboko u zemlju, ko bi vam mogao donijeti tekuću vodu? (67: 30).

Tumačenja ovog ajeta u pravilu naglašavaju Božiju svemoć kao centralni motiv. Međutim, ne iscrpljuju se svi kolopleti značenja u, vjerniku općepoznatoj, činjenici o Božijoj apsolutnoj snazi. Ovaj jezgroviti kur'anski scenarij poziva vjernike na duboko promišljanje o potencijalnoj situaciji u kojoj će se postotak tekuće vode rapidno smanjiti. Ova nam rečenica, danas, zvuči poznato, zar ne? Naime, svijet se u takvoj situaciji nalazi već desetljećima. Program Ujedinjenih naroda za okolinu (UNEP) podsjeća nas da „ekosistemi koji opskrbljuju čovječanstvo slatkom vodom nestaju alarmantnom brzinom.”²⁵ Močvare, tresetišta, šumoviti slivovi, jezera, rijeke i podzemne vode stradavaju uslijed klimatskih promjena, prekomjerne eksploatacije i zagađenja. UNICEF redovno objavljuje precizne podatke, navodeći da „više od dvije milijarde ljudi živi u zemljama gdje je snabdijevanje vodom neadekvatno. Nadalje, polovica svjetske populacije mogla bi živjeti u područjima s nedostatkom vode već do 2025. godine.”²⁶ Zaključak je da već generacijski osjećamo „samopromjenu”²⁷ citiranog kur'anskog scenarija. Da paradoks bude potpuniji, većina muslimanskih društava pogođena je oskudicom vode.

Najugroženije regije jesu Bliski istok i zapadna Azija, uključujući, ali ne ograničavajući se na Saudijsku Arabiju, Ujedinjene Arapske Emirate, Katar i Oman. Navedeni prostor jedno je od najsušnijih područja svijeta, s udjelom od samo jedan posto obnovljivih slatkovodnih resursa na globalnom nivou.²⁸

Sukladno svemu navedenom, nameću se pitanja: Imaju li muslimanska društva scenarije o budućnosti vode, čak i u ovim kritičnim trenucima kada nedostatak vode prijeti njihovom opstanku? Jesu li odgovorili na pitanje o budućnosti koje im je Bog postavio u Kur'anu prije četrnaest stoljeća, na kraju sure sa simboličnim nazivom Vlast? Da li je za opstanak na ovome svijetu dovoljno utvrditi da samo Bog može sve?

25 Dostupno na: <https://www.unep.org/news-and-stories/story/global-water-shortages-are-looming-here-what-can-be-done-about-them>. pristupljeno 5. 9. 2024.

26 Dostupno na: <https://www.unicef.org/wash/water-scarcity>. pristupljeno 5. 9. 2024.

27 Ranije spominjani pojam Eleonore Beribieri Masini: *self-alterity*.

28 Syeda Mariya Absar, „The Future of Water Resource Management in the Muslim World“, *Journal of Futures Studies*, vol. 17 (2013), str. 3. Također pogledati „Water crisis and security threats facing the Islamic world (With West Asian focus)“, u M. R. Dehshiri, Z. Bahrami, *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 1:1 (2019), str. 54-80; Lisdey Espinoza Pedraza i Markus Heinrich, *Water Scarcity: Cooperation or Conflict in the Middle East and North Africa?* (2016). Dostupno na: <https://www.foreignpolicyjournal.com/2016/09/02/water-scarcity-cooperati-on-or-conflict-in-the-middle-east-and-north-africa/>; Ghazi Ismail Rababa'a, „Water Conflict in the Middle East“, *International Journal of Humanities and Social Science*, 2:21 (2012).

Duboko zabrinut zbog ovog i sličnih scenarija, poslanik Muhammed, a. s., pridavao je veliku pažnju racionalnoj potrošnji vode, čak i prilikom uzimanja abdesta.²⁹ U raznim prilikama upozoravao je svoje ashabe da „ne rasipaju vodu, čak i kada su pored tekućeg potoka”.³⁰

U klasičnom razdoblju islama muslimani su bili svjesni ovih scenarija. Primjer je al-Razijevo tumačenje prema kojem spomenuti ajet nastoji probuditi „odgovornost za blagodati” (*iqrar bi al-ni‘am*),³¹ upozoriti na relativnost brojnih dobara, posebno tekuće vode, te na kraju potaknuti razmatranje budućnosti ovog pitanja i pripremu za mogući odgovor. Razrada ovog kur’anskog scenarija posredno je ostvarena kroz rad brojnih muslimanskih učenjaka, poput al-Džezzerija iz 12. stoljeća, koji je razvio dvostruku usisnu pumpu i uređaje za podizanje vode, ili Takija al-Dina iz 16. stoljeća i njegove šestocilindrične vodene pumpe. Marwan Haddad analizira inspirativni doprinos učenjaka i inženjera poput „al-Džezzerija, al-Muradija, al-Kindija, al-Birunija, Banu-Muse, Ibn Wahšije, al-Haradžija, Ibn al-‘Avvama, Ibn Bessala i drugih (...) koji su razvijali novo, kreativno i inovativno znanje o upravljanju vodnim resursima”.³² Njihovo poznavanje kur’anskih scenarija, nastojanja da ponude odgovor na Božija poticajna pitanja i, prije svega, njihovo sistematsko razmišljanje o budućnosti i danas su nenadmašni.

Na kraju, treba spomenuti da pored scenarija vezanih za (ne)mogućnost društvene promjene na konkretnom historijskom primjeru (Musaov narod), te scenarija vezanih za planetarne izvore života, Kur’an predstavlja scenarije koji se doimaju mnogostrukom složenim. Studije budućnosti takve predodžbe budućnosti nazivaju *nemišljenim* budućnostima odnosno obzorima čiste mogućnosti.³³ „Nemišljene budućnosti nisu nezamislive, nego su više horizont gdje nešto uvijek ostaje *nemišljeno*, što znači da ga čine naizgled beskonačne alternativne budućnosti – a za svaku je potreban poseban polilog kako bi se počele istraživati različite perspektive koje ih okružuju.”³⁴ Ovakva vrsta scenarija podriva osjećaje samodovoljnosti i samopropisanu moralnu nadmoć određenih zajednica i pojedinaca. Ilustrativni primjer nemišljenih kur’anskih scenarija nalazimo u suri Ono što dolazi (al-Waqia):

29 *Sabih al-Bukhari*, knjiga 3, hadis 85.

30 Ahmedov *Musnad*, 7065.

31 Dostupno na: <https://www.altafisir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=4&tSoraNo=67&tAyahNo=1&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 25. 8. 2024.

32 Marwan Haddad, *Flowing Through History: Water Management in Muslim Civilization*, dostupno na: <https://muslimheritage.com/water-management/>.

33 Opširnije o nemišljenim budućnostima pogledati (*Unthought Futures*) u: Elizabeth Grosz, “Thinking the New: Of Futures Yet Unthought”, *Symploke*, 6:1/2 (1998), University of Nebraska Press, 38-55; Kelly Freebody i Michael Finneran, *Imagining and Acting in the Extended Present for Unthought Futures* (UK: Routledge, 2021).

34 Ziauddin Sardar i John Sweeney, “Tri sutrašnjice postnormalnih vremena”, u *Postnormalna vremena: Čitanka*, Ziauddin Sardar (ur.) (Sarajevo: CNS, 2021).

Mi određujemo kada će ko od vas umrijeti, i niko nas ne može spriječiti da likove vaše izmijenimo i da vas iznova u likovima koje vi ne poznajete stvorimo (56: 60–61).

Na prvi pogled, ovaj ajet može izgledati kao distopijska transformacija koja podsjeća na scenarij iz naučno-fantastične serije *Westworld*. Međutim, suština poruke jasna je: vjernici nemaju ekskluzivno pravo na Božiju naklonost; mogu biti uklonjeni iz budućnosti ako Bog tako odredi. Međutim, ovaj potencijalni ishod uvjetovan je njihovim vlastitim djelovanjem, izborima i sposobnošću da aktivno oblikuju svoje budućnosti. Slične scenarije nalazimo i u surama Pokajanje (9: 39) i Muhammed (47: 38).

Konačno, čini se da je zajednički naziv svih vrsta kur'anskih scenarija oličan u ključnom pitanju: Da li želimo biti objektom neminovnih probraženja ili smo spremni biti pokretačima transformativnih promjena? Drugačije kazano, možemo birati između proaktivnog pristupa vlastitoj budućnost (*islam*) ili ćemo prepustiti da je neko drugi oblikuje umjesto nas (*istislam*)?

Nužnost alternativa i hitnost promjena

To je zato što Allah neće lišiti blagostanja narod kome ga je podario – sve dok se on sam ne promijeni
– a Allah sve čuje i sve zna. (8: 53)

Središnje pitanje svakog scenarija neosporno je vezano za koncept alternative ili promjene, stoga nije iznenađujuće što su ideje promjene i alternativnih puteva čest motiv u kur'anskom tekstu. Kur'an aktivno podstiče potragu za alternativama (... *a Allahova zemlja je prostrana...* 39: 10) te razvija svijest o stalnom toku promjena (*Ako vas je zadesila nevolja, već je narod imao sličnu prije vas; a takve dane Mi ljudima naizmjenično dajemo...* 3: 140). Ključni ajet vezan za značaj promjene nalazi se u suri Ar-Ra'd (Grom) i često se citira u muslimanskim zajednicama: (...) *Allah neće izmijeniti jedan narod dok on sam sebe ne izmijeni* (13: 11). Ovaj ajet naglašava centralnu ulogu transformativne promjene koja započinje na individualnom nivou. Ukratko, inicijacija promjene predstavljena je kao ljudska odgovornost ili promišljena odluka da se djeluje drugačije. Promjena, prema tome, postaje fundamentalni element bilo kakvog smislenog odnosa prema budućnosti.

U središtu svakog scenarija leži pitanje alternativa i transformacije, koje Kur'an jasno naglašava. Načelo samoinicirane promjene potcrtava recipročni odnos: kada pojedinac ili zajednica preuzmu obavezu unutrašnje transformacije,

Božanska se podrška aktivira. Pozitivno interpretiran, ovaj ajet može se razumjeti kao poziv na djelovanje: „budite pokretači promjena i Allah će biti uz vas“.

Ideja neprestane promjene predstavlja zaglavni kamen studija budućnosti, što se usko povezuje s konceptom proaktivnog usmjeravanja prema transformativnim ishodima.³⁵ Promjena u ovom kontekstu nije samo neizbježna pojava, već i dinamična sila koja definira puteve prema alternativnim budućnostima. Ona djeluje i kao pokretač inovacija i kao izazov kojim treba upravljati. Uloga promjene nadilazi pasivnu prilagodbu, ona zahtijeva namjernu intervenciju i aktivno oblikovanje kako bi bila usklađena s kolektivnim aspiracijama. To podrazumijeva prilagođavanje u našim trenutnim djelovanjima, modifikacije u svakodnevnim rutinama, preispitivanje društvenih normi i realokaciju društvenih prioriteta, a sve s ciljem stvaranja temelja za poželjne budućnosti. Promjena je osovina na kojoj se budućnosti grade, a njeno upravljanje zahtijeva učešće na svim nivoima društva. To naglašava značaj planiranja scenarija kao jedne od mnogih metodologija unutar šireg okvira upravljanja. Planiranje scenarija, međutim, nije cilj samo po sebi, već sredstvo za predviđanje, procjenu i utjecaj na višestruke putanje promjene koje definiraju obrise budućih mogućnosti. Prava, konstruktivna promjena zaživljava kada zajednice kolektivno definiraju svoje aspiracije, suočavaju se s izazovima i uključuju se u aktivnu manufakturu svoje budućnosti. Kur'anski tekst podržava proaktivni proces promjena, nastojeći pripremiti čovječanstvo za ono što ga čeka. Shodno tome, budućnost se redefinira i ne biva pasivna domena predviđanja, već arena namjernog djelovanja u kojoj upravljanje promjenama postaje sinonim za oblikovanje poželjnih sutrašnjica.

Kur'an kontinuirano promiče razmatranje alternativa kroz često isticanje ciklusa smjene dana i noći, svjetla i tame. Nadalje, u njemu se promovira načelo budnog predviđanja i dalekovidosti (*al-basira*, 12: 108, 75: 14). Kada su trenutne okolnosti nepovoljne, Kur'an implicitno pita: Kako možemo zamisliti i izgraditi bolju budućnost? Suprotno tome, čak i u vremenima blagostanja, Kur'an podstiče težnju ka izvrsnosti i stalnom napretku (67: 2). Riječ je o kur'anskoj etici *istiqame*, koja podrazumijeva istrajnu potragu/istraživanje (*idžtihad*) za najboljim rješenjima ili izvrsnošću (*ihsan*). Etika *istiqame* duboko prožima kur'anski tekst, koji pojedinca i zajednice ustrajno vodi ka trajnom promišljanju, adaptivnoj spremnosti i neprekidnoj težnji ka uzvišenijoj budućnosti.

U tom kontekstu ilustrativan je 97. ajet iz sure *Žene* (al-Nisa). On nam pruža upečatljivu sliku (eshatološke) budućnosti u kojoj meleki preispituju izgubljene duše, postavljajući pitanje: „*U kakvom ste stanju bili?*“ Duše odgovaraju: „*Bili smo potlačeni na ovoj zemlji*“, na što meleci odgovaraju: „*Zar Allahova zemlja nije bila dovoljno prostrana da se preselite na neko drugo mjesto?*“ (4: 97)

35 Elina Hiltunen, “Was it a wild card or just our blindness to gradual change?”, *Journal of Futures Studies*, 11:2 (November 2006), str. 61-74.

Ovaj izraziti prizor iz Kur'ana sadrži nekoliko dubokih poruka. Prvo, naglašava se pojam kosmičke polifonije – mnoštvo glasova i perspektiva u univerzumu – koja se proteže i na (eshatološke) budućnosti. Meleki, kao zamišljene figure na metafizičkom horizontu, prenose čitateljima bezvremensku istinu: ne postoji prihvatljivo opravdanje za odustajanje od vlastitih vizija budućnosti. Fraza „bili smo slabi i potlačeni“ (*mustad'afun*) nije valjan alibi u perspektivi odgovornosti za budućnost. Takav stav je ustvari tek signal, Datorovim riječima kazano, „da smo kolonizirani ondje gdje se s pravom nalazi 'posljednja granica': u budućnosti”.³⁶ Meleki nadalje ističu da je potencijal „prostranih alternativa Allahove zemlje“ (*ardullah*) za navigaciju ka poželjnim budućnostima i alternativama neograničen. Ovo je jasan poziv na proaktivno djelovanje i signal da su horizonti za akciju, djelovanje i transformaciju neizmjereno prostrani. Za vjernika, vizija usmjerena na budućnost treba služiti kao zvijezda vodilja, osvjetljavajući put naprijed i nadilazeći ograničenja koja nameću izazovne privremene okolnosti (*al-dunya*). Poruka ovog kur'anskog ajeta jasna je: fokus treba biti čvrsto usmjeren na vizioniranje budućnosti i nesebičnu težnju ka transcendentnoj budućnosti, umjesto sputanosti pred neposrednim i složenim stvarnostima sadašnjosti.

Odbacivanje neizbježnosti promjene i odustajanje od potrage za alternativama budućnosti predstavlja (fatalni) čin dobrovoljnog ulaska u stanje inercije. Nažalost, ovo predstavlja sliku brojnih pasiviziranih i desubjektiviziranih zajednica. Kur'an direktno izaziva samozadovoljstvo torpidnim stanjem (5: 104, 10: 78, 31: 21), upozoravajući na rigidnu privrženost naslijeđenim tradicijama kada one sprečavaju dalekovidost i prilagodljivost. Takva nepokolebljiva lojalnost tradiciji, lišena kritičkog propitivanja, usklađuje se sa šejtanskim strategijama stagnacije i nazadovanja. Kada se ljudima kaže: „*Slijedite ono što je Allah objavio*“, neki odgovaraju: „*Slijedit ćemo ono što smo zatekli kod naših predaka*.“ Kur'an kritikuje ovaj stav, postavljajući pitanje: „*Zar i onda kad ih šejtan poziva na patnju u ognju?!*“ (31: 21).

Kur'an neprestano potiče (re)orijentaciju ka budućnosti i takav je pristup prirodna brana od opasnosti slijepog tradicionalizma. Usmjerenost prema različitim budućnostima prožima kur'anska učenja, zastupajući prilagodljivost, refleksiju i anticipaciju kao ključne elemente vjere. Na kraju, kur'anska vizija dostiže svoj vrhunac u podsticanju vjernika na duboko promišljanje budućnosti, ne pristaje na „varljivi sjaj” naslijeđenih konvencija, koje najčešće ograničavaju ili sputavaju transformativni potencijal pojedinca i čitavih zajednica.

36 Jim Dator, "De-Colonizing The Future", *Journal of Futures Studies*, 9:3 (February 2005), str. 102.

Zaključak

Kur'an, kao neiscrpna riznica duhovnih i filozofskih učenja, pruža slojevite vizije budućnosti, koje nadilaze tradicionalne teološke interpretacije. U ovom radu razmotreni su ključni fenomeni koji ukazuju na značaj koncepta budućnosti u kur'anskom tekstu. Posebna pažnja posvećena je ključnim pripovijestima, poput priče o stvaranju Adema, u kojoj je istaknut pojam poliloga kao temeljnog principa u promišljanju budućnosti. Analizirani su brojni scenariji predstavljeni kroz kur'anske prizore mogućih budućnosti – od društvenih scenarija (Musaov narod), preko globalnih promjena (ajet o nestajanju vode iz sure Mulk), do naglašavanja ljudske agentnosti u procesu promjene kao ključnog faktora u (de) kolonizacije vlastitih budućnosti.

Riječ je samo o dijelu pojmovnog instrumentarija u Kur'anu koji ukazuje na važnost proaktivnog odnosa prema budućnostima. U drugom dijelu ovog istraživanja, koje predstavlja zaseban rad, osvjetlit će se izravne kur'anske naredbe o promišljanju Kur'ana,³⁷ semiotika orijentacije u Kur'anu te glavni kur'anski likovi kao nositelji vizija boljih budućnosti.

Povezujući narative o budućnosti s principima transformacije, odgovornosti i ljudske proaktivnosti, analizirani ajeti otkrivaju Kur'an kao tekst duboko usmjeren na kreiranje alternativa u kojima je budućnost dinamično polje izbora, a ne nepromjenjiva sudbina. Rad nastoji naglasiti važnost integracije kur'anskih učenja u savremena promišljanja i djelovanja, osnažujući zajednice za oblikovanje poželjnih budućnosti i premošćivanje izazova sadašnjosti. Konačno, nadam se da ova i slične vrste istraživanja mogu biti poticaj za nove teorijske pristupe kur'anskom univerzumu u kojima se argumentirano sučeljavaju i predočavaju različite interpretativne perspektive.

Literatura

- Abdel Haleem, Muhammad, *Exploring the Qur'an: Context and Impact* (London: I. B. Tauris, 2017)
- Absar, Syeda Mariya, „The Future of Water Resource Management in the Muslim World“, *Journal of Futures Studies*, 17 (2013)
- Ahmedov *Musnad*, 7065.

37 O ovoj temi opširnije pogledati u: Mirza Sarajkić, „Futures in The Qur'an“, *Critical Muslim*, 29 (2019) (London: C. Hurst & Co Publishers Ltd.), str. 16-27.

- al-Nasafi, Abdullah Ibn Ahmad Ibn Mahmud, *Madarik al-tanzil wa haqaiq al-ta'wil*, dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=17&tSoraNo=2&tAyahNo=30&tDisplay=yes&Page=3&Size=1&LanguageId=1>, pristupljeno 20. 10. 2024.
- al-Qurtubi, Abu Abdullah Ibn Ahmad al-Ansari, *al-Džami' li al-ahkam al-Qur'an*, dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=5&tSoraNo=7&tAyahNo=129&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 17. 10. 2024.
- al-Razi, Fahrudin, *Mafatih al-gayb*, dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=4&tSoraNo=7&tAyahNo=129&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 22. 10. 2024.
- al-Tabari, Muhammad Ibn Džarir, *Džami' al-bayan fi tafsir al-Qur'an*, dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=1&tSoraNo=7&tAyahNo=16&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 12. 9. 2024.
- al-Zamahšari, Abu al-Qasim Mahmud Ibn Umar, *al-Kaššaf*, dostupno na: <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=2&tSoraNo=2&tAyahNo=30&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>, pristupljeno 14. 9. 2024.
- Asad, Muhammed, *Poruka Kur'ana* (Sarajevo: IC El-Kalem, 2004)
- Dator, Jim, "De-Colonizing The Future", *Journal of Futures Studies*, 9:3 (February 2005)
- Dehshiri, M. R., Z. Bahrami, „Water crisis and security threats facing the Islamic world (With West Asian focus)“, *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 1:1 (2019)
- Espinoza Pedraza, Lisdey i Markus Heinrich, „Water Scarcity: Cooperation or Conflict in the Middle East and North Africa?“ (2016), dostupno na: <https://www.foreignpolicyjournal.com/2016/09/02/water-scarcity-cooperation-or-conflict-in-the-middle-east-and-north-africa/>, pristupljeno 22. 10. 2024.
- Freebody, Kelly i Michael Finneran, *Imagining and Acting in the Extended Present for Unthought Futures* (London: Routledge, 2021)
- G. R. Shaw, Ian i Marv Waterstone, *Wageless Life: A Manifesto for a Future beyond Capitalism* (Minnesota: The University of Minnesota Press, 2019)
- Godet, Michel, *Scenarios and Strategic Management* (London: Butterworth, 1987)
- Grosz, Elizabeth, "Thinking the New: Of Futures Yet Unthought", *Symploke*, 6:1/2 (1998)
- Haddad, Marwan, *Flowing Through History: Water Management in Muslim Civilization*, dostupno na: <https://muslimheritage.com/water-management/>

- Haqqi, Isma'il al-Halwati al-Bursawi, *Ruh al-bayan fi tafsir al-Qur'an*, dostupno na: <https://www.altafseer.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafseerNo=36&tSoraNo=2&tAyahNo=30&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>
- Hiltunen, Elina, "Was it a wild card or just our blindness to gradual change?", *Journal of Futures Studies*, 11:2 (2006)
- <https://www.unep.org/news-and-stories/story/global-water-shortages-are-looming-here-what-can-be-done-about-them>.
- <https://www.unicef.org/wash/water-scarcity>.
- Ibn Kasir, Ismail, *Tafsir al-Qur'an al-Karim*, dostupno na: <https://www.altafseer.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafseerNo=7&tSoraNo=7&tAyahNo=16&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>
- Jusuf, Abdulatif (ur.), *Zubdetul mefredat: muhtesarul mufredati fi garibil Kur'ani lil-Isfahani* (Bejrut: Darul mearife, 1998)
- Kristeva, Julia, *Polylogue* (Paris: Seuil, 1977)
- Masini, Eleonora Barbieri, *Why Futures Studies?* (London: Grey Seal, 1994)
- Peperhove, Roman, Karlheinz Steinmüller i Hans-Liudger Dienel (ur.), *Envisioning Uncertain Futures Scenarios as a Tool in Security, Privacy and Mobility Research* (Wiesbaden: Springer, 2018)
- Rababa'a, Ghazi Ismail, „Water Conflict in the Middle East“, *International Journal of Humanities and Social Science*, 2:21 (2012)
- Rahman, Fazlur, *Glavne teme Kur'ana*, prijevod s engleskog Enes Karić (Sarajevo: CNS i El-Kalem, 2011)
- Rosenberg, Morris, *Conceiving the Self* (New York: Basic Books, 1979)
- Ryeng, M. S., J. Kroger i M. Martinussen, „Identity status and self-esteem: A meta-analysis“, u *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 13:3 (2013)
- Sahih al-Bukhari*, knjiga 3, hadis 85.
- Sarajkić, Mirza, „Futures in The Qur'an“, *Critical Muslim*, 29 (2019)
- Sardar, Ziauddin, *Future: All That Matters* (London: McGraw-Hill Education, 2014)
- Sardar, Ziauddin i John Sweeney, „Tri sutrašnjice postnormalnih vremena“, u *Postnormalna vremena: Čitanka*, Ziauddin Sardar (ur.) (Sarajevo: CNS, 2021)
- Tafarodi, R. i W. W. B. Swann Jr., „Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: initial validation of a measure“, *Journal of Personality Assessment*, 65:2 (1995)

The Concepts of Futures in the Qur'an

Abstract

The Qur'an, as a timeless spiritual and intellectual guide, offers profound insights into the conceptualization of futures, transcending conventional theological interpretations. This paper examines Qur'anic visions of futures through the lens of futures studies, emphasizing its pluralistic and transformative scenarios, the power of Qur'anic narrations and (re) conceptualisation of the idea of change. By exploring eschatological dimensions and pragmatical guidance for ethical and preferable futures, the analysis reveals the Qur'an's role as a dynamic framework for envisioning and constructing a just and meaningful future. The study highlights the Qur'an's emphasis on human responsibility, proactive engagement, and adaptability, positioning it as a foundational text for future-oriented thought and action.

Key words: Qur'an, Tafsir, Futures Studies, Narrative, Scenario, Polylogue, Transformation, Responsibility